

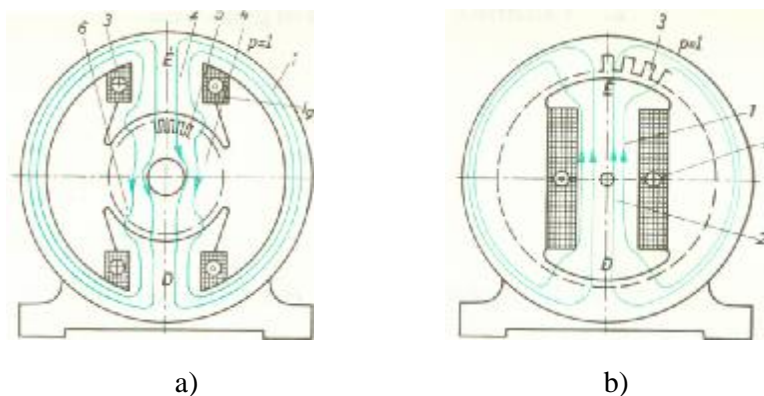
Villamos forgógépek

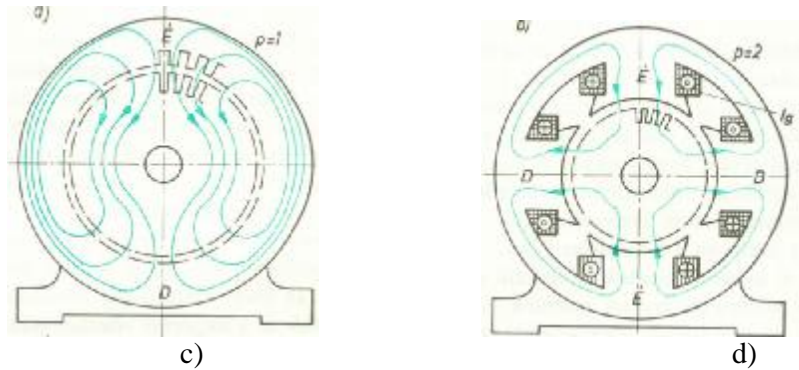
Forgógépek elvi felépítése

A villamos forgógépek két fő része: az álló- és a forgórész. Az állórészen elhelyezett tekercsek árama mágneses teret létesít. Ez a mágneses tér a mozgási indukció alapján feszültséget indukál a forgórész tekercseiben. A forgórész tekercseiben folyó áram és a mágneses tér kölcsönhatása nyomatékot létesít. Minden villamos forgógép használható generátorként és motorként. A gép álló- és forgórésze szerepet cserélhet.

Az 1a ábrán az 1 állórész koszorún elhelyezett 2 pólusok 3 gerjesztő tekercseiben folyó I_g gerjesztő áram (melynek irányát az ábrán jelöltük) létesíti a mágneses teret. Generátor üzemben a 4 forgórész 5 hornyaiban elhelyezett tekercsek metszik e mágneses tér 6 indukcióvonalait és bennük feszültség indukálódik. Motor üzemben a forgórész tekercseibe áramot vezetünk. Az 1b ábrán látható gép szerkezete elvileg az a ábra gépével teljesen azonos, csak az álló- és a forgórész villamos szempontból szerepet cserélt. Generátor üzemben az 1 forgó póluskerék gerjesztő tekercseiben folyó I_g gerjesztő áram létesíti a mágneses teret, amelynek 2 indukcióvonalai metszik az állórész 3 hornyaiban elhelyezett tekercseket és azokban feszültséget indukálnak. Motor-üzemben az állórész tekercseibe áramot vezetünk. Az álló- és forgórész közötti nyomaték természetesen ebben az esetben is csak a forgórészt képes forgatni. Az 1c ábrán az álló- és forgórészen egyaránt hornyokban vannak a tekercsek. Az a, b és c ábrának megfelelő szerkezeti megoldású gépek kettőnél nagyobb pólusszámú kivitelben is készülnek. A d ábra az a ábrának megfelelő megoldást mutatja négy pólusú kivitelben.

Jegyezzük meg, hogy nemcsak a generátorban, hanem a motorban is indukálódik feszültség. Ez tart egyensúlyt a motorra kapcsolt hálózati feszültséggel, mint ahogyan a transzformátor primer tekercsében indukált feszültség is a hálózati feszültséget egyensúlyozza. Forgó gépekben általában csak váltakozó feszültség indukálódhat. Ha egyenfeszültség szükséges, akkor egyenirányítani kell. Az egyenirányítást kommutátor vagy félvezető egyenirányító végezheti. A kommutátor csak forgás közben egyenirányít, ezért az egyenáramú gépek szerkezete az 1 a ábra szerinti, a forgórészen kommutátorral. Motor üzemben a kommutátor az egyenáramot váltóirányítja. A nagyteljesítményű szinkron gépek szokásos szerkezeti megoldása a b ábra szerinti, mert a nagy váltakozóáramú teljesítmény elvezetése a forgórésztől nem volna lehetséges. A forgórész viszonylag kis gerjesztő teljesítményét két csúszógyűrűn keresztül lehet a gépbe vezetni. *Armatúra* a forgó gépeknek az a része, amelyikben a feszültség indukálódik, tehát az a ábrán a forgórész, a b ábrán az állórész. Az aszinkron gépek elvileg a c ábra szerintiek. tulajdonképpen itt is kialakulnak pólusok.

Forgógépek mágneses köre

Szem előtt tartva az 1 ábrákat megfigyelhetjük, hogy az I_g gerjesztő áram mágneses terének indukcióvonalai az álló- és forgórészen át záródnak s közben kétszer haladnak át a légrésen. Az indukált feszültség az armatúra vezetőit metsző mágneses tér B mágneses indukciójával, a mágneses indukció pedig a pólusok Φ_p pólusfluxusával arányos. A pólusfluxus az I_g gerjesztő áramtól, azaz az $N I_g$ gerjesztéstől függ. N egy pólustekercs menetszáma.

A különféle szerkezeti kialakítású forgógépek mágneses köre is különböző. Példaként vizsgáljuk meg az 1d ábrát. Tulajdonképpen négy mágneses köre van. Egyiket a 2 ábrán rajzoltuk meg kinagyítva. A mágneses kör mentén a fluxus mindenütt állandó, de mivel itt a pólusok fluxusa két irányban záródik, ezért az A_{k1} keresztmetszetű és l_{k1} hosszúságú állórész-, valamint az A_{k2} keresztmetszetű és l_{k2} hosszúságú forgórész koszorúján csak $\frac{\Phi_p}{2}$ fluxus halad át, míg az A_p keresztmetszetű és l_p hosszúságú pólustörzsön, az l_{ps} hosszúságú pólussarun, a δ méretű légrésen és az l_f hosszúságú fogakon a teljes Φ_p pólusfluxus áthalad. A mágneses kör teljes hossza

$$l_{k1} + 2l_p + 2l_{ps} + 2\delta + 2l_f + l_{k2},$$

mert a fluxus két póluson kell áthaladjon.

Ha a légrésben B_δ mágneses indukció szükséges, akkor a pólus fluxusa

$$\Phi_p = B_\delta A$$

ahol A a pólussaru felülete, azaz - az ábra jelöléseivel - ab . Itt a a pólus tengelyirányú mérete. Φ_p -ből kiszámítható a mágneses indukció a mágneses kör mindegyik szakaszában és ebből meghatározható mindegyik szakasz H térerőssége. Például a pólustörzsben a mágneses indukció

$$B_p = \frac{\Phi_p}{A_p}.$$

A pólustörzs anyagának mágnesezési görbéjéből ehhez H - térerősség tartozik (2.3 ábra). Ugyanígy például az állórész koszorúban

$$B_{k1} = \frac{\Phi_p}{2} \frac{1}{A_{k1}}$$

Villamos gépek

Az ehhez tartozó térerősséget (H_{kl} -et) az állórész koszorú mágnesezési görbéje alapján határozhatjuk meg. Hasonlóan határozható meg H_{ps} értéke a pólussaruban, H_f értéke a fogakban és H_{k2} értéke a forgórész koszorúban. Mivel a pólussaru és a fogak keresztmetszete változó, ezért itt átlagos keresztmetszettel kell számolni. A légrésben a térerősség az ismert

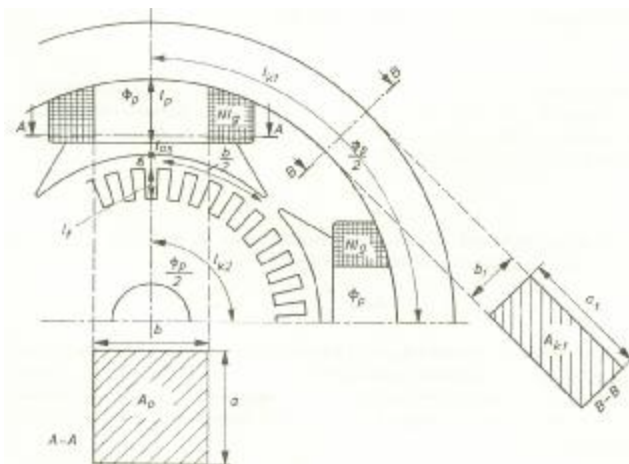
$$H_{\delta} = \frac{B_{\delta}}{\mu_0}$$

összefüggéssel határozható meg. A térerősségek ismeretében a mágneses körte felírható a gerjesztési törvény:

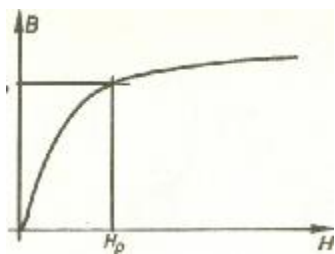
$$H_{k1}l_{k1} + 2H_p l_p + 2H_{ps}l_{ps} + 2H_{\delta}l_{\delta} + 2H_f l_f + H_{k2}l_{k2} = 2Nl_g.$$

Egy pólus gerjesztését azért kell kétszer venni, mert egy mágneses kört két pólus gerjeszt.

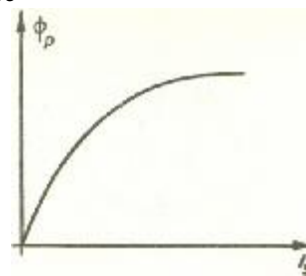
A mágneses indukció a légrésben a térerősséggel egyenesen arányos. Kis indukciónál - a mágnesezési görbék lineáris szakaszán - a vasban is arányosnak tekinthető. Ez azt jelenti, hogy kis gerjesztésnél a gerjesztés növelésével a gépben mindenütt arányosan nő a H térerősség, a B mágneses indukció és a Φ_p pólusfluxus. A levegő rossz mágneses vezető, μ_0 kicsi, tehát H_{δ} igen nagy, a gerjesztési törvény bal oldalán szereplő $2H_{\delta}$ kis gerjesztésnél nagy érték, szinte az egész gerjesztés a légrésre jut, a légrést mágnesezi. Nagyobb gerjesztéseknél a vasanyagokban a mágneses indukció és a fluxus növekedése a térerősség növekedésétől elmarad. A vasban H erősen meg kell növekedjék, hogy B és Φ megnövekedhessen. Φ_p a körben mindenütt azonos, tehát a gerjesztési törvény bal oldalán a vasanyagokra vonatkozó HI szorzatok is megnövekszenek. Nagyobb fluxus eléréséhez már aránytalanul nagy gerjesztésre lenne szükség: a vasmag telítődik. A gép $\Phi_p = f(I_g)$ jelleggörbáját a.4 ábra mutatja. Ez tulajdonképpen a gép mágneses köreinek a mágnesezési görbéje.

2. Forgó villamos gép mágneses köre

3. Pólustörzs anyagának mágnesezési görbéje

4. Villamos gép mágnesezési görbéje

A váltakozó feszültség

Az egyfázisú feszültség előállítás.

Az 1b ábra alapján rajzoltuk meg az 5a ábrát. Az állórészen egyetlen egyemenetű tekercs van, a megrajzolt két tekercsoldal a gép mögött össze van kötve, kezdete és vége elől ki van vezetve. A forgórész ábrázolt helyzetében a tekercs síkján nem halad át fluxus, Φ pillanatértéke zérus (ez látható a vektorábrán is). Ha a forgórész 90° -ot elfordul, akkor minden indukciójonal átmegy a tekercs síkján: Φ pillanatértéke maximális: Φ_m , azaz, a teljes pólusfluxus: $\Phi = \Phi_p$. Az U indukált feszültség a fluxushoz képest 90° -ot siet. Effektív értéke

$$U = 4,44\Phi_m f,$$

ahol az f frekvencia a másodpercenkénti fordulatszámmal azonos, azaz $f = \frac{n}{60}$, ha n a percenkénti fordulatszám.

Az 5b ábrán a gép kerülete mentén 30° -onként helyeztünk el egy-egy egyemenetű tekercselemet. $1-1'$, $2-2'$ stb, jelenti egy-egy tekercselem két oldalát. A tekercselemek elől sorba vannak egymással kötve: $1'$ kivezetés a 2 -vel, $2'$ a 3 -mal, $3'$ a 4 -gyel stb. Így az indukált feszültségek összeadódnak, a tekercselés I és $6'$ kivezetései között nagyobb feszültség mérhető. Tovább növelhető a feszültség, ha még több tekercselemet helyezünk el a kerület mentén és ha a tekercselemeket több menetűre készítjük.

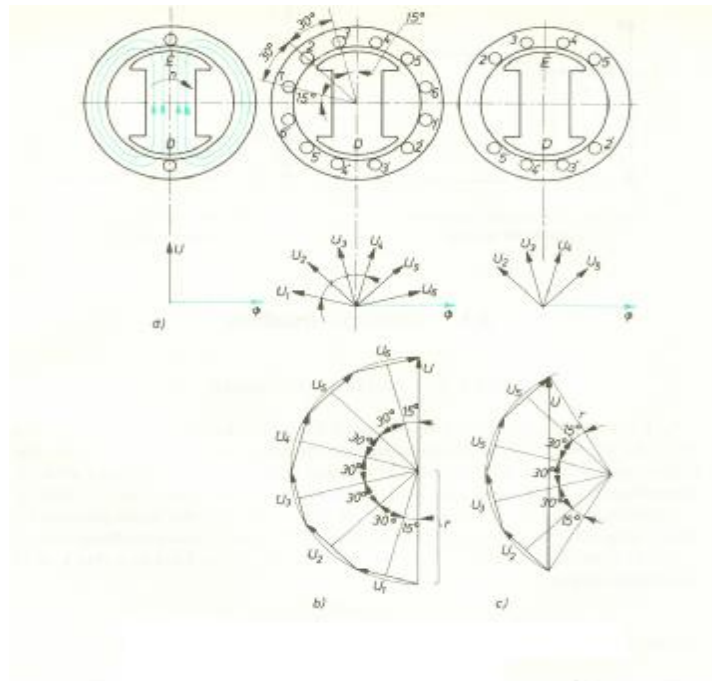
A tekercsoldalak összekötő vezetékai alkotják a tekercsfejeket. Ezeket az ábrán nem tüntettük fel. Ugyancsak hiányoznak az ábráról - a jobb áttekinthetőség kedvéért - az indukciójonalak is. Jegyezzük meg, hogy a tekercseket nem szükséges az előbb ismerteteti sorrendben összekötni. Más sorrendben is ugyanazt az eredő feszültséget kapjuk, csak az a lényeges, hogy vesszövel jelzett véget (pl. $4'$) mindig jelzetlen véggel (pl. 5) kössük össze.

A tekercselési tényező. Az 5b ábrán a forgórészt az **a** ábra forgórészének helyzetében rajzoltuk meg. Fluxusának vektora is olyan helyzetű tekercsre vonatkozik, mint amilyen helyzetűt az **a** ábrán megrajzoltunk, de itt ilyen tekercs nincs. A 3 tekercs 15° -kal (a forgásirányhoz viszonyítva) „hátrább” van, ezért 15° -kal korábban indukálódott benne maximális feszültség. Így tüntettük fel az U_3 feszültséget a vektorábrában. Ennél is 30° -kal korábban indukálódott az U_2 feszültség maximuma a 2 tekercsben és további 30° -kal korábban indukálódott U_1 maximális értéke. U_4 maximuma U_3 maximumához képest 30° -kal később indukálódik és így tovább U_5 és U_6 is 30° -ot siet U_4 -hez képest. Mivel a tekercselemekben indukált feszültségek nincsenek egymással fázisban, nem algebrailag, hanem vektorosan adódnak össze. Ezt az összegezést is elvégeztük az 5b ábrán: az eredő U feszültség kisebb mint a tekercselemekben indukálódott feszültségek algebrai összege.

A tekercselemek számát q -val, az egy tekercselemben indukált feszültséget U_1 -gyel jelölve (ábránkon $q = 6$) az indukált feszültségek algebrai összege: qU_1 . A tekercselési tényező

$$\xi = \frac{U}{qU_1}.$$

Tekercselési tényezőnek nevezzük a fázistekercs sorbakapcsolt tekercselemeiben indukált különböző fázisú feszültségek vektoros összegeként kapott eredő feszültség arányát az indukált feszültségek algebrai összegéhez. A tekercselési tényező mindig 1-nél kisebb. Az előbbi összefüggésből $U = \xi qU_1$.

Beláthatjuk, hogy a tekercsekben indukált feszültségek az összegező vektorábrán köríven helyezkednek el. Mennél több tekercset helyezünk el sűrűn a gép kerülete mentén a vektorábra annál jobban belesimul a körívbe. Ennek alapján jó közelítéssel

$$\xi = \frac{\text{húr}}{\text{ív}}$$

Mivel az 5b ábra összegző vektorábrája egy teljes félkört foglal el, az egyfázisú tekercselés tekercselési tényezője, a teljes gépkerület betekercselése esetén:

$$\xi = \frac{\text{húr}}{\text{ív}} = \frac{2r}{r\pi} = \frac{2}{\pi} = 0,64$$

Ez azt jelenti, hogy ha egy menet helyett N menetet kötünk sorba s azt elosztjuk a gép teljes kerülete mentén, akkor nem N -szeres, hanem csak ξN -szeres, azaz ebben az esetben $0,64 N$ -szeres feszültséget kapunk. Ez a megoldás gazdaságtalan, mert a tekercselés anyagának rossz kihasználását eredményezi. Jobb volna minden menetet koncentráltan közvetlenül egymás mellett egy horonypárban elhelyezni (5a ábra), mert akkor $\xi = 1$. Egy horonyban egyrészt csak korlátozott hely áll rendelkezésre, másrészt a szinuszos mezőeloszlás jobb megközelítése érdekében mégis csak szét kell osztani a meneteket a kerület mentén, de a gazdaságosság érdekében csak a kerület $2/3$ -át tekercselik be. Ez a megoldás látható a c

A 6 ábrán a hornyok egymástól geometriaiag $\alpha_g = 15^\circ$ -ra vannak. Egy póluspár alatti geometriai szöget villamosan 360° -nak tekintünk. Így $p = 1$ esetén $\alpha = \alpha_g$ (α , a villamos szög), $p = 2$ esetén $\alpha = 2\alpha_g$ és általában: $\alpha = p\alpha_g$.

A háromfázisú feszültség

A háromfázisú feszültség előállítására. A 8a ábra gépének állórészén három egy menetű tekercset (vezető keretet) helyeztünk el. Az első tekercs kezdete U1, vége U2. A második és harmadik tekercs kezdetei és végei V1 és V2, valamint W1 és W2. A kezdetek a gép kerülete mentén 120° -ra vannak egymástól. Az U fázishoz tartozó vezetőket zöld, a V fázishoz tartozókat fekete, a W fázis vezetőit piros karikával jelöltük. Az ábrázolt helyzetben az U fázis vezetőkeretének síkján áthaladó fluxus zérus. Ezt mutatja a vektorábra is. Ilyenkor az U fázisban a feszültség maximuma indukálódik. A U fázisban 120° -kal később, a W fázisban újabb 120° múlva indukálódik a feszültség maximuma.

Ha nagyobb feszültség szükséges, akkor a fázisonkénti vezetőkeretek számát meg kell növelni. Fázisonként három tekercselemet rajzoltunk a 8b ábrán. Ez fázisonként 6, összesen 18 hornyot jelent. A hornyok távolsága 20° , mert $20^\circ \cdot 18 = 360^\circ$. Az 1, 2 és 3 tekercselemekben indukált feszültségek között 20° -os fázisszög van. Az összegző vektorábrán láthatjuk, hogy a három feszültség egy félkör harmadához simul. tehát három fázis esetén a tekercselési tényező

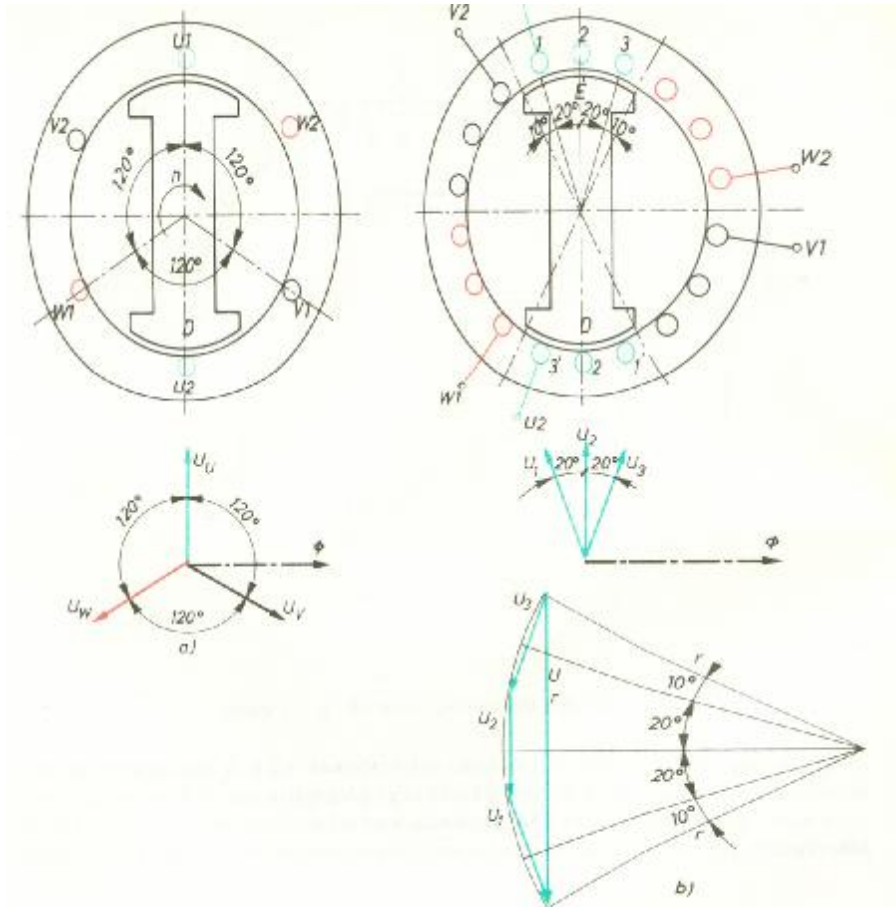
$$\xi = \frac{\text{húr}}{\text{ív}} = \frac{r}{\frac{r\pi}{3}} = \frac{3}{\pi} = 0,96$$

azaz jót megközelíti az egységet. (A húr azért r , mert egyenlő oldalú szabályos háromszög egyik oldala.)

A 9 ábrán $p = 2$ póluspátú háromfázisú tekercselés látható. A hornyok geometriai szöge 10° , villamos szöge 20° . Az összes hornyok száma 36, ebből egy fázisra 12, fázisonként egy póluspárra 6, egy pólusra 3 jut. Az itt látható tekercselés tulajdonképpen a 8b ábra tekercselésének kétszerese. A tekercsetek fázisonként úgy kell összekötni, mint a 6 ábra egyfázisú tekercselésénél. A fázisok kezdetei (U1, V1 és W1) villamosan 120° -ra vannak egymástól.

A háromfázisú tekercselés forgó mágneses mezőt létesít, ha a térben $\alpha = 120^\circ$ -ra elhelyezett tekercsetek egymáshoz képest 120° -os fáziseltolódású áramokkal gerjesztjük.

2N ultra Háromfázisú tekercselések: a) fázisonként egyetlen tekercs, b) fázisonként három tekercs

Villamos gépek